

ÎN TRE EV MEDIU ȘI MODERNITATE: ISTORIA BISERICII CA POSIBILĂ REPREZENTARE A VIEȚII DIN TRECUT

Istoria vieții religioase implică, din punctul de vedere al analizei istorice pe care ne-o propunem, două perspective esențiale de abordare: una este aceea a istoriei ecleziastice propriu-zise, cealaltă a religiei populare. Prima are în vedere, cu predilecție, dimensiunea raportului Stat-Biserică, într-un secol al XVIII-lea în care puterea seculară își asociază motivații laice (raționaliste, utilitariste, fiziocrate etc.) ale implicării în viața internă a Bisericilor, acelora religioase, similare demersurilor Bisericilor în direcția evanghelizării poporului creștin. Reforma Catolică vine astfel în prelungirea acțiunii Reformei protestante (cu o tradiție de două secole în cazul Principatului Transilvaniei), statul alăturându-se și chiar coordonând inițiativele de renovare ale conducerii episcopatelor catolic și greco-catolic, sau impulsionând demersuri asemănătoare ale episcopatului ortodox. Acțiunea convergentă a puterii ecleziastice și a celei laice în direcția societății creștine este motivată, în ultimă instanță, de noul cadru temporal al tranziției accentuate spre modernitate, care influențează evident mentalitatea elitelor. În schimb, domeniul religiei populare reflectă, în mare măsură, o situație diferită, marea masă a credincioșilor supusă acțiunii de evanghelizare trăind încă în cadrele mentale medievale și reacționând în funcție de acestea.

Implicarea statului în domeniul vieții religioase reflectă perspectiva raționalistă și utilitaristă în care Iosif al II-lea concepea relațiile dintre stat și Biserică. Astfel, decretul aulic din 16 ianuarie 1786 interzicea preoților de toate confesiunile impunerea unui „canon” în bani sau trupesc pentru credincioșii care-și încălcau îndatoririle creștinești, ei trebuind să se limiteze la „dojana și pedepsele cele duhovnicești”; în cazurile în care acestea nu erau suficiente și exista pericolul unor tulburări, trebuia să se apeleze la ajutorul autorităților civile¹. Alături de decretul din același an, prin care jurisdicția matrimonială a devenit o competență a acelorași autorități, această reglementare reliefează măsura în care statul înțelegea să se amestece în viața internă a Bisericii. Dacă abuzurile clerului puteau motiva o asemenea dispoziție, intruziunea statului depășește limitele atunci când interzice, prin decretul aulic din 6 decembrie 1785, binecuvântarea și stropirea caselor de către preoți în ajunul Crăciunului, Anului Nou și Bobotezei, o practică rituală specifică Bisericii românești². Reticența cu care chiar un episcop în general docil precum Ioan Bob privea aceste reglementări este probată de întârzierea difuzării lor³, dar și de solicitarea revenirii la practica anterioară, (în cazul celei de-a doua), motivată în cererea adresată Guberniului de episcop la 3 noiembrie 1786 prin tulburările pe care respectiva măsură le putea stârni printre credincioși⁴.

Reforma care a necesitat cel mai mare efort normativ, atât din partea statului, cât și a Bisericilor, și a cărei încercare de impunere s-a dovedit cea mai constantă în timp, a fost însă diminuarea numărului sărbătorilor. Motivațiile, raționaliste și fiziocrate, aveau în vedere introducerea unei reglementări mai uniforme și creșterea timpului de muncă al țaranului⁵. Prin decretul din 30

¹ ANDJ Alba, fond *Mitropolia Greco-Catolică. Cabinetul Mitropolitului* (în continuare *CM*), dos nr. 55, p. 4, circulara episcopului Ioan Bob din 16 martie 1786, care reproduce și versiunea românească a textului decretului aulic.

² *Ibidem*, p. 3-4: circulara, care reproduce și versiunea românească a textului decretului aulic, fusese emisă de episcop la 30 decembrie 1785, dar a fost imprimată doar mai târziu, împreună cu circulara citată în nota anterioară și cu o alta, privitoare la dezertori.

³ Această întârziere a însemnat două luni în cazul primului decret și trei luni și jumătate în cazul celui de-al doilea, dacă ținem seama de data imprimării, fapt care a zădărnicit punerea lui în practică. În plus, circulara din 30 decembrie conține și un comentariu revelator: „Înălțata Chesaro-Crăiasca Mărire, din plinirea puterii sale, prin milostivul său Edict din 6 dechemvrie anul acesta, pentru șieși cunoscută pricini cu deadinsul s-au milostivit a porunci ...” (s.n.).

⁴ *Mitropolia Greco-Catolică. Arhiva Generală – acte inventariate* (în continuare *AG – a.i.*), dos. nr. 12/1786, f. 1^r-^v. Acest decret este amintit și de Octavian Bârlea, istoricul menționând și permisiunea revenirii la vechiul obicei, acordată prin ordinul imperial transmis clerului român de ambele confesiuni de Guberniu la 19 decembrie 1786 (*Ex historia romana: Ioannes Bob Episcopus Fagarasiensis (1783-1830)*, Frankfurt/Main, 1948, p. 200).

⁵ „... ca aceasta neorânduială să se îndrepteze și lenevirea carea până acum au împiedecat norodul de la lucrul mânilor sale de unde să hrănesc să se șteargă ...” (*CM*, dos nr. 56, circulara episcopală din 1 mai 1787, p. 1). Pentru analiza detaliată a reglementării iosefine, ca și a celor anterioare în această chestiune, vezi O. Bârlea, *op. cit.*, p. 198-200, și Aurel Răduțiu, *Timp de lucru și zile de sărbătoare în Transilvania (sec. XVII-XVIII)*, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească*, Cluj-Napoca, 1985, p. 225-228, unde este menționată și bibliografia mai veche a problemei.

august 1784 Iosif al II-lea solicitase ierarhilor greco-catolici și ortodocși din Ungaria și Transilvania să facă propuneri pentru micșorarea numărului sărbătorilor, pe baza cărora împăratul a stabilit ca doar sărbătorile comune tuturor Bisericilor de rit răsăritean din Transilvania și Ungaria să fie respectate în continuare, iar celelalte să fie desființate⁶. Aceeași soartă trebuiau să o aibă și zilele serbate în mod tradițional de țărani, în afara oricărei reglementări venite din partea Bisericii⁷. Ulterior, ținând seama de propunerile episcopilor ortodocși făcute în cadrul sinodului întrunit, în urma solicitării sale, la Karlowitz, la 22 mai 1786⁸, Iosif al II-lea a reglementat definitiv regimul sărbătorilor prin decretul din 7 august 1786, referitor la credincioșii ortodocși din Transilvania, respectiv prin cel din 30 ianuarie 1787, referitor la credincioșii greco-catolici⁹. Circulara episcopului Ioan Bob care făcea cunoscute aceste două decrete cuprinde și versiunea românească a adresei guberniale din 29 noiembrie 1785 prin care se comunicau dispozițiile decretului imperial din 7 noiembrie același an referitor la respectarea scutirii de slujbe domnești a credincioșilor români în zilele de sărbătoare întărite (prin decretul din 7 octombrie 1785)¹⁰. Cele două decrete care reglementau definitiv regimul sărbătorilor stabileau un număr de 27 de sărbători: 21 fixe, 5 mobile și o sărbătoare „națională” specifică românilor – Sfânta Paraschiva. Ele trebuiau anunțate credincioșilor prin intermediul preoților, care trebuiau să dea și pildă enoriașilor, ei înșiși „lucrând la câmp și la alte trebi” în sărbătorile „dezlegate”; de asemenea, autoritățile locale erau solicitate să evidențieze desființarea acestor sărbători prin ținerea târgurilor, deschiderea „boltelor” și interzicerea „jocurilor” (permise doar în sărbătorile „întărite”). În privința hramului bisericii, era permisă în continuare sărbătorirea lui, indiferent de caracterul „întărit” sau „dezlegat” al sărbătorii. Pe viitor însă, episcopii nu mai puteau să închine bisericile sfinților ale căror sărbători fuseseră desființate, pentru aceasta fiind obligați să trimită anual Guberniului lista bisericilor sfințite. Circulara episcopală adaugă acestor dispoziții și o serie de instrucțiuni referitoare la necesitatea catehizării credincioșilor în toate duminicile și zilele de sărbătoare recunoscute, preoții fiind îndatorați să-i învețe și să le explice sensul Simbolului credinței, al Sfințelor Taine și al Decalogului și să-i îndemne la îndeplinirea datoriilor către Dumnezeu, împărat, stăpâni, semeni și către ei înșiși¹¹. În plus, edificarea spirituală a credincioșilor presupunea cunoașterea și practicarea rugăciunii, văzută ca reper esențial al vieții creștine¹², în opoziție cu moralitatea îndoielnică a unor creștini care frecventau mai degrabă „ulițele”, „jocurile” și „crășmele” decât biserica¹³. Asemenea înțelegere a sensului sărbătorii are, incontestabil, și o semnificație socială (nu trecuse așa mult timp de la răscoala lui Horea!), evidentă atunci când se accentuează pe componenta civică a atitudinii credincioșilor, cu referire la decretul din 7 noiembrie 1786, amintit și mai sus, prin care se cerea

⁶ CM, dos. cit., loc. cit.; A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 225.

⁷ „... așijderea și joile, și vinerile, carea și bărbații, și femeile numai din capetele sale le ținea până acum din Paști până în Rusalii, precum și marțile, și vinerile care muerile le sârba preste tot anul, toate acestea, și asemenea acestora mai mult sărbători să nu să ție, ci de tot să se scază.” (CM, dos. cit., loc. cit.).

⁸ *Ibidem*, p. 2; A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 226.

⁹ CM, dos. cit., p. 2-5 (textele celor două decrete); O. Bârlea, *op. cit.*, p. 199; A. Răduțiu, *op. cit.*, loc. cit. și 231-233 (anexa cuprinzând decretul din 7 august 1786). Circulara mai cuprinde și versiunea românească a adresei guberniale din 16 noiembrie 1786, prin care i se expediasă episcopului greco-catolic decretul referitor la credincioșii ortodocși (CM, dos. cit., p. 6).

¹⁰ CM, dos. cit., loc. cit.; A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 225-226.

¹¹ CM, dos. cit., p. 1. Instrucțiuni asemănătoare cuprinde și adresa gubernială din 29 noiembrie 1785 (*ibidem*, p. 6).

¹² „... pentru aceia, preoții vor învăța norodul Tatăl Nostru și alte rugăciuni de folos ca să știe a să ruga lui Dumnezeu ... și fiind că ne învață Maica Biserică cum că rugăciunile noastre, care le facem cătră Prea Curată Maica Sa, cătră îngeri și cătră sfinții săi, foarte sunt priimate înaintea lui Dumnezeu, să cuvine dară să cinstim după cuviință și sărbătorile Maicii lui Dumnezeu, ale îngerilor și ale sfinților cu rugăciuni și cu ascultarea învățăturilor celor rânduite de Maica Biserică la fiește carea sărbătoare; învățând și viața sfinților a cărora praznic prăznuim, ca din viața lor să luăm pildă și învățătură cum să cuvine și noao a urma lor și a vieții creștinește.” (*ibidem*, p. 2).

¹³ „Aceasta nu să învață pe uliță, nice pe la jocuri, sau prin crijme, precum unii dintre creștinii noștri s-au obicinuit mai ales în sărbători a petrece, ci în sfânta Biserică; pentru aceia preoții vor îndemna și vor da înaintea norodului, ca cu mici, cu mari, partea bărbătească și femeiască, mai vartos în dumineci și în sfințele sărbători, lepădând toată lenevirea și alte trebi lumești, să păzească sfânta Biserică silindu-să ca să învețe ceva din ceale ce sunt spre folosul sufletului, că așa să țin după leage și să cinstesc sărbătorile.” (*ibidem*).

nobililor respectarea sărbătorilor supușilor lor de rit răsăritean¹⁴. Dar semnificația profundă este aceea religioasă, de edificare morală și spirituală, reformismul iosefin prilejuind episcopului greco-catolic, și în acest caz, o pledoarie în sensul Reformei Catolice.

Eficacitatea acestor măsuri a fost însă îndoielnică, atât din punctul de vedere al punerii în practică a reglementărilor imperiale, cât și din cel al edificării morale și spirituale a credincioșilor. De aceea, autoritățile civile și ecleziastice au trebuit să revină în mod repetat la reglementarea iosefină, care a rămas în vigoare și după 1790. Astfel, în anul 1804, Guvernul a retipărit decretul iosefin privitor la regimul sărbătorilor, solicitând episcopului Ioan Bob expedierea câte unui exemplar fiecărui preot, pentru a-l citi în biserică în trei duminici consecutive¹⁵. Motivația era dublă: pe de o parte continuarea serbării sărbătorilor desfășurate, prilej de eschivare de la muncă; pe de alta nerespectarea sensului religios al sărbătorilor recunoscute, prin nefrecventarea bisericii și lucratul pe seama „domnilor” sau a altora, ca și cum doar a lucra pentru sine ar fi constituit un păcat¹⁶. Se cerea respectarea doar a sărbătorilor recunoscute prin decretul imperial și serbarea lor prin frecventarea bisericii, interzicându-se lucratul pentru „domni” sau pentru alții; din nou preoții erau solicitați să servească drept exemplu, lucrând în sărbătorile desfășurate. Mărturiile ulterioare demonstrează însă că nu doar pietatea populară era extrem de rezistentă la aceste intruziuni ale puterii laice, sprijinite de Biserica oficială în măsura în care ea transforma semnificația raționalistă a măsurilor promovate de stat într-una religioasă, ori într-una vizând creștinarea efectivă a sărbătorii. Preoții înșiși, departe de a denunța autorităților locale sau superiorilor lor cazurile de nerespectare a regimului sărbătorilor, așa cum se prevedea în decretele imperiale și în circularele episcopale, încălcau ei înșiși acest regim prin continuarea ofierii liturghiei în zilele de sărbătoare desfășurate¹⁷, raliindu-se astfel la o atitudine care ținea mai degrabă de pietatea populară decât de recomandările Bisericii oficiale.

Dar statul nu doar desființează, ci și instituie sărbători: în perioada post-iosefină împăratul Francisc I a stabilit, prin decretul din 27 octombrie 1820, serbarea și în Transilvania, fără distincție de confesiune, a zilei Sfântului Ștefan, „protoregis Hungariae”¹⁸ (probabil ca un semn de condescendență față de tradițiile regatului medieval al Ungariei), iar în anul 1827 a instituit ca sărbătoare oficială propria zi de naștere¹⁹ (o posibilă tentativă de sporire a coeziunii imperiului în jurul persoanei împăratului). Cu certitudine ambele inițiative dovedesc o înțelegere cu totul diferită a sărbătorii în comparație cu decretele iosefine.

Un ultim aspect legat de reglementarea vieții religioase asupra căruia dorim să insistăm este acela al înmormântării. Aceleași rațiuni utilitariste, mergând și acum dincolo de limite, au determinat decretul din 1 decembrie 1788 prin care se cerea ca mormintele să aibă dimensiuni moderate și să nu

¹⁴ „... ci întru acelea zile să rămâie la Bisearicile sale și să învețe ceale ce sînt de lipsă creștinului, precum mai sus s-au zis: ca nu numai creștin bun, ce și țaran bun și drept fiește care să se poată face ...” (*ibidem*). Ideea este prezentă și în adresa gubernială din 29 noiembrie 1785: „... ci în zilele aceastea în Bisearicile sale preoții lor să-i învețe pre dânsii învățătura creștinească, datoriia fieștecărui om, cu carea e datoriu cătră sine însuși, cătră împăratul său, și mai marii săi, și cătră Dumnezeu, și ceale ce-l fac pre om țaran bun.” (*ibidem*, p. 6).

¹⁵ CM, dos. nr. 73, circulara adresată protopopului Chiril Țopa la 15 decembrie 1804, p. 3. Circulara cuprindea în anexă decretul imperial din 30 ianuarie 1787, retipărit de Guvernul înainte de 9 noiembrie (data adresei guberniale expediată lui Ioan Bob în această chestiune). Exemplare ale decretului retipărit se găsesc în același fond (dos. nr. 53 și 72); evident, a fost retipărit și decretul din 7 august 1786, adresat ortodocșilor (vezi A. Răduțiu, *op. cit.*, loc. cit.).

¹⁶ „Crăescul Guvernium ... au luat sama că rumânii, de o parte afară de rânduiala Besearicii cu paguba sa, și mai mulți fără nici un folos sufletesc, ș-ar înmulți sărbătorile, petrecând întru aceale vremi mai mult în ceale necuvioasă, sau în ședere în zădarnică, de altă parte sărbătorile care sînt poruncite de la Besearică a să sfinți cum să cuvine nu le-ar ținea, nemergând la Besearică pentru ascultarea slujbelor celor dumnezești și a învățăturilor creștinești, și numai sângur de lucrul său contenindu-să, iară la slujba domnească s-ar mâna, ba tocma ei însuși s-ar îmbia și întru aceale zile la slujbă, și la altora lucru pe bani sau în clacă ar merge, cu călcarea poruncilor besearicești ...” (CM, dos. nr. 73, p. 3).

¹⁷ Unul dintre punctele statutelor adoptate de sinodul diecezan al episcopiei Făgărașului din anul 1821 (IV. *Pentru norod*, punctul 2) stabilea următoarele: „Să nu-și facă sărbători care nu se țin de Bisearică, și ca să-și părăsească răul său obiceiului, preotul întru unele zile ca acelea nu slujească sfânta liturghie.” (Ioan Micu Moldovan, *Acte sinodale ale baserecei romane de Alba Julia și Făgărașiu*, tom II, Blaj, 1872, p. 72). Vezi și O. Bârlea, *op. cit.*, p. 200; o mențiune asemănătoare la A. Răduțiu, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁸ AG – a.i., dos. nr. 1/1823, f. 2^r – decretul aulic din 27 octombrie 1820, respectiv 3^r – ordinul gubernial din 11 decembrie 1820, prin care se expedia episcopului Ioan Bob decretul aulic; A. Răduțiu, *op. cit.*, p. 228.

¹⁹ A. Răduțiu, *op. cit.*, loc. cit.

fie zidite, pentru a ocupa cât mai puțin loc²⁰, și se interzicea ridicarea de capele în cimitire. Decretul conține însă și prevederi benefice sub aspect sanitar precum interdicția înmormântărilor în incinta bisericii, acestea trebuind să se facă exclusiv în cimitirele „de obște”, sau cea privind alegerea locului de cimitir în afara localităților, cu respectarea distanței prescrise²¹; prima dintre aceste prevederi este reîntărită prin decretul aulic din 7 februarie 1805²², ceea ce demonstrează că nici în acest caz inițiativa imperială nu fusese îndeajuns de favorabil receptată, pentru a fi și pusă în practică. În fine, combaterea superstițiilor legate de cei morți a intrat și ea între preocupările politicii ecleziastice iosefine, recomandându-se preoților să se străduiască să le elimine prin luminarea poporului²³.

Rezultatele cercetării, axate doar pe câteva aspecte, evidențiază diferența între profilul dezirabil al societății creștine și acela real, extrem de rezistent la înnoiri și conservator, pe care atât Biserica, cât și statul încearcă să-l remodeleze printr-un proces de aculturație concordant exigențelor modernității. Tentativa nu putea fi însă încununată de succes pe o durată atât de scurtă cum o dorea autoritatea seculară, de unde și eșecul ei momentan.

DANIEL DUMITRAN

**BETWEEN THE MIDDLE AGES AND MODERNITY:
THE HISTORY OF THE CHURCH AS A POSSIBLE REPRESENTATION
OF THE LIFE IN THE PAST**

SUMMARY

The study analyses the ecclesiastical history of the Romanians in Transylvania, from the point of view of the implication of the state in the effective christianisation of the believers, pointing out the reactions to this initiative, and its secular motivations. The ritual regulations, the diminishing of the feasts' number and the regulation of the burials form the leading elements of this analysis.

²⁰ *CM*, dos. nr. 58, ordinul gubernial din 31 decembrie 1788 (*Înștiințare poruncitoare*), p. 1-2: „... să nu să facă aceasta (sic!) peste măsură mari, pentru că fiind de acest feliu zidite mormânturi multe, cu bună seama locul mormintelor celor de obște foarte tare să va îngusta și înmicșora ...”.

²¹ *Ibidem*. O altă măsură de acest gen este menționată în circulara episcopului Ioan Bob din 1 mai 1786, prin care se interzicea conducerea la cimitir cu sicriul descoperit a celor decedați în urma unor boli molipsitoare (*CM*, dos. nr. 51, p. 2).

²² *AG – a.i.*, dos. nr. 9/1805, f. 1^r.

²³ *CM*, dos. cit., loc. cit.: „Preoții de legea grecească cu tot deadinsul să se silască a dezvăța norodul de părerea sau basna despre moroi sau sugători de sânge; așa știind sau crezând ... îndrăznesc pe unii ca aceia a-i dezgropa, a-i înțăpa și a-i întoarce cu fața în jos în groapă; care lucru, împotrivindu-se adevărilor sfintelor canoane, se poruncește ca nimeni să nu mai creadă aceasta, nici să facă ...”.